

Persoonsvorming of subjectificatie?

Een poging tot verdere verheldering

GERT BIESTA

In een blog uit 2015¹ en een aantal tweets die daaraan voorafgingen, stelt Hester IJsseling de belangrijke vraag hoe het zit met de dimensie van persoonsvorming in mijn werk. Ze geeft aan dat ik de invulling van de termen kwalificatie en socialisatie behoorlijk open laat. Terwijl ik daarnaast wel duidelijk beschrijf hoe ik de term subjectivering of persoonsvorming ingevuld zou willen zien. Ik wil het punt dat ze daarmee maakt graag onderstrepen en nog een paar kleine details toevoegen.

Drie doeldomeinen

Het klopt dat ik in het Engels spreek over *qualification*, *socialisation* en *subjectification* als de drie functies en ook als de drie doeldomeinen van het onderwijs - functies betekent dat onderwijs altijd in die gebieden iets doet; doeldomeinen betekent dat we daar in de vormgeving en uitvoering van het onderwijs expliciet aandacht aan moeten besteden en verantwoordelijkheid voor moeten nemen.

Subjectification

In het Nederlands circuleren er twee vertalingen van 'subjectification'. De ene is 'persoonsvorming' (zie bijvoorbeeld *Goed Onderwijs en de Cultuur van het Meten*) en de andere is 'subjectificatie' (in *Het Prachtige Risico van Onderwijs*). Soms wordt ook de term individuatie gebruikt om uit te leggen wat ik met het derde domein zou bedoelen. Daarnaast zijn er auteurs die persoonsvorming als het vraagstuk van de identiteitsvorming beschouwen. Laat ik proberen wat helderheid te scheppen.

Persoonsvorming

Dat ik er geen bezwaar tegen maak om het derde domein als 'persoonsvorming' aan te duiden, is omdat ik het belangrijk vind dat er in discussies over het onderwijs aandacht wordt besteed aan de manieren waarop onderwijs de persoon vormt en ook aan de vraag wat hier wenselijk is. Dat wil zeggen hoe onderwijs de persoon zou moeten vormen. Als aanduiding van een thema of aandachtsgebied is persoonsvorming daar een adequate term voor.

Maar de persoon kan uiteraard op een aantal verschillende manieren gevormd worden, dus de verdere vraag is wat een wenselijke en verdedigbare conceptie van persoonsvorming is.

Subjectificatie: subject worden

Deels, zoals gezegd, vind ik het van belang dat die discussie gevoerd wordt, maar deels ontwikkel ik in mijn eigen werk een antwoord op deze vraag. En voor dat specifieke antwoord, voor mijn specifieke visie op hoe we persoonsvorming zouden moeten begrijpen, is het begrip 'subjectificatie' bedoeld. Met subjectificatie - soms omschreven als subject worden, ofschoon het voor mij uiteindelijk om de levenslange uitdaging gaat om subject te zijn - verwijs ik naar het vraagstuk hoe individuen als subject kunnen verschijnen en bestaan.

Handelend individu

Subject staat hier bijvoorbeeld tegenover object. Wanneer de mens als object wordt gezien, is hij of zij een ding dat onderworpen is aan wat anderen met dat ding willen doen. Subject-zijn en subjectiviteit verwijst naar een situatie waar iedere mens als zelf handelend individu wordt gezien.

¹ Zie: <http://hesterij.blogspot.nl/2015/09/persoonsvorming-en-subjectivering-agora.html>.

De idee dat dit belangrijk is, heeft een lange geschiedenis maar is in het moderne Westen verbonden met de Verlichting - en het moderne pedagogische 'project' is in belangrijke mate een Verlichtingsproject; een project wat beoogt het subject-zijn van iedere mens mogelijk te maken en te bevorderen.

De vraag is wat een wenselijke en verdedigbare conceptie van persoonsvorming is.

Redelijkheid en rationaliteit

Daarmee zijn we er nog niet, omdat er in de loop der tijd allerlei invullingen zijn gegeven aan wat het betekent om subject te zijn - door pedagogen, door filosofen, door antropologen enzovoorts - en deze discussie gaat tot op de dag van vandaag door. Vaak wordt er, ook in de context van het onderwijs, verwezen naar redelijkheid en rationaliteit als de kern van het menselijke subject-zijn, dat wil zeggen naar het vermogen om het eigen handelen op redelijke en rationele wijze vorm te geven. De nadruk die in veel onderwijs wordt gelegd op het belang van kritisch denken is hier een voorbeeld van.

Zedelijkheid

In de geschiedenis van opvoeding en onderwijs wordt naast de redelijkheid ook de zedelijkheid vaak opgevoerd om te benadrukken dat subject zijn niet alleen een kwestie van redelijkheid en rationaliteit is, maar ook te maken heeft met ethisch juist handelen en daarom het verantwoordelijk willen en kunnen zijn voor het eigen handelen.

M.J. Langevelds idee van zelfverantwoordelijke zelfbepaling als datgene waar onderwijs en opvoeding in zouden moeten uitmonden is hier, in de Nederlandse context, het meest expliciete voorbeeld van. Ofschoon dit aantrekkelijke en invloedrijke ideeën zijn, mag niet worden vergeten dat het hier om een specifieke invulling van subject-zijn en mens-zijn gaat, en in de achterliggende decennia zijn er fundamentele vragen gesteld ten aanzien van deze invulling.

Cultuur en context

Eén vraag heeft te maken met de definitie van het redelijke en het rationele vanuit de gedachte dat wat als redelijk en rationeel verschijnt in een cultuur of context dat niet ook automatisch in een andere cultuur of context ook zo is.

De historische en maatschappelijke bepaaldheid van het redelijke en het rationele heeft dan ook fundamentele vragen opgeworpen over het mensbeeld van de Verlichting. Sommigen doen deze discussie af als 'relativisme'. In mijn eigen werk probeer ik te laten zien dat dit een te simpele reactie is en dat er meer fundamentele vragen over onze opvatting van de mens en onze invulling van mens-zijn aan de orde zijn. (Dit is het onderliggende thema in mijn boek *Beyond Learning* uit 2006; Nederlandse vertaling: *Het leren voorbij: democratisch onderwijs voor een menselijke toekomst*.)

Commented [GB1]: Kun je de titel daarvan in de referentielijst toevoegen?

Bestaan in relatie tot anderen

De benadering van subject-zijn die ik interessant vind - en die ik ook een adequate reactie vind op veel discussies die er de afgelopen decennia over de status van de mens zijn gevoerd - is er een die benadrukt dat ons subject-zijn niet in onze eigen handen ligt maar in letterlijke zin te maken heeft met ons zijn, onze existentie, en dat zijn is altijd een zijn met andere mensen en met een wereld buiten ons.

Identiteit, als de vraag wie we zijn, is voor mij een andere vraag dan de vraag van subjectiviteit, die ik zou willen formuleren als de vraag hoe we zijn.

Identiteit

Ik bedoel dit niet in sociologische zin als de theorie dat we gevormd worden door invloeden van de cultuur waarin we opgroeien. Dat is uiteraard waar, maar dat proces is een proces waarin onze

identiteit tot stand komt, dat wil zeggen de manier waarop ieder van ons net weer even anders is als gevolg van onze interactie met cultuur (in de brede zin van het woord).

Identiteit, als de vraag wie we zijn, is zeker niet onbelangrijk in ons zijn en samen-zijn, maar is voor mij een andere vraag dan de vraag van subjectiviteit, die ik zou willen formuleren als de vraag *hoe* we zijn - die we ook kunnen lezen als de vraag hoe te zijn, wat uiteindelijk een morele en politieke vraag is.

Verantwoordelijkheid

Het antwoord op de vraag hoe te zijn is een voortdurende uitdaging - niet een vraag waar we op een bepaald moment in ons leven een definitief antwoord op kunnen geven. De vraag hoe te zijn kan namelijk pas beantwoord worden in het licht van datgene wat er van ieder van ons gevraagd wordt - en ik denk dat er ieder moment veel vragen op ons afkomen. Meer theoretisch gezegd: we worden voortdurend in een positie van verantwoordelijkheid gesteld.

Datgene wat ieder van ons voor zichzelf moet uitvissen, is wat we met al die vragen doen. Of nogmaals meer theoretisch gezegd: of we verantwoordelijkheid nemen voor de vragen die op ons afkomen.

Daar ergens realiseren we iets van ons subject-zijn. Subject-zijn heeft in die zin te maken met verantwoordelijkheid, maar het is niet zozeer het nemen van verantwoordelijkheid maar, zoals Zygmunt Bauman het formuleert, het nemen van verantwoordelijkheid voor onze verantwoordelijkheid - omdat we in feite voortdurend worden bevraagd, voortdurend al verantwoordelijk worden gesteld.

Aangesproken worden

Als opvoeding en onderwijs iets in dit domein te doen hebben - en ik denk dat ze daar veel te doen hebben - dan heeft het deels te maken met het verkennen van wat het betekent om verantwoordelijk te zijn (en in het werken met die vraag valt veel te oefenen), maar heeft het ook te maken met kinderen en jongeren proberen open te houden voor de vragen die op hen af komen.

Dit heeft, zoals Hester IJsseling het ook formuleert, te maken met de ervaring van aangesproken worden. Hoe we kinderen en jongeren hiervoor open houden is een complexe vraag. Een manier om zicht te krijgen op wat hier aan de orde is, is kijken naar de tegenovergestelde situatie: opvoeding en onderwijs dat kinderen en jongeren op geen enkele manier bevraagt en op geen enkele manier in verbinding brengt met een wereld die iets van hen vraagt.

Zulk onderwijs, zoals Jan Masschelein en Maarten Simons het ergens mooi hebben geformuleerd, is onderwijs dat immuniseert, en de uitdaging is om opvoeding en onderwijs zo vorm te geven dat kinderen en jongeren juist niet immuun worden voor wat er in de wereld gebeurt.

Het werken aan subjectiviteit is altijd een onderbreking en bevraging van identiteit.

Een plaats in de wereld

De vorming van identiteit is een proces dat vanuit mijn perspectief plaatsvindt in het domein van de socialisatie. Dit heeft altijd te maken met het opbouwen van het ik, het vinden van een plaats voor het ik in de wereld, in bestaande tradities en praktijken. Het werken aan subjectiviteit is daarentegen altijd een onderbreking en bevraging van die identiteit.

Beide zijn nodig voor een gezonde vorming van de persoon, maar ze zijn wel uitdrukkelijk beide nodig. Wanneer we immers persoonsvorming alleen denken in termen van identiteit of met de vorming van een sterk karakter, lopen we het risico kinderen en jongeren te immuniseren in plaats van ze (ook) open te houden naar de wereld. En dat terwijl die wereld uiteindelijk de enige plek is waar we echt kunnen bestaan.

Volwassenheid

In mijn recente werk benoem ik deze hele dynamiek vaak in termen van volwassenheid.

Volwassenheid is daarbij niet de uitkomst van een ontwikkelingsproces, maar een manier van in de wereld zijn.

Volwassen-zijn betekent dat we niet onze eigen wensen en verlangens centraal stellen, maar steeds weer de vraag stellen of wat we wensen en verlangen goed is voor ons eigen leven, ons leven met anderen (democratie) en het leven op een planeet met beperkte mogelijkheden (ecologie). Dit geldt ook voor de wensen en verlangens die we hebben rondom onze identiteit.

De vraag is, met andere woorden, of onze wensen wenselijk zijn en onze verlangens 'verlangbaar'. Wat het antwoord op die vraag is, is iets wat ieder van ons uiteindelijk alleen zelf kan bepalen, waarbij we uiteraard ook verantwoordelijkheid dienen te nemen voor het antwoord dat we geven.

Een belangrijke taak van onderwijs en opvoeding is om die vraag tot een levende vraag in het leven van kinderen en jongeren te maken - een lastig proces, maar zeker niet onmogelijk. Bestudering van opvoeders voor wie dit een centraal thema was/is laat zien dat deze opgave zeker mogelijk is. Ik denk hier bijvoorbeeld aan het werk van Janusz Korczak.

Wanneer we persoonsvorming alleen denken in termen van identiteit, lopen we het risico jongeren te immuniseren in plaats van ze (ook) open te houden naar de wereld.

Wereldgericht onderwijs

Dat ik mijn visie op onderwijs soms als 'wereldgericht' karakteriseer, is omdat het mij er uiteindelijk om te doen is dat kinderen en jongeren in de wereld komen en daar hun leven leiden. Dat betekent dat ze hun leven leiden met andere mensen en een wereld die een eigenheid en integriteit heeft.

Dat ik mijn pedagogiek soms als een pedagogiek van de onderbreking karakteriseer, is omdat het volwassen in de wereld zijn geen kwestie is van het bij je zelf zijn, een sterk ik opbouwen, een sterke identiteit ontwikkelen, maar juist van het met enige voortdurende bevraagd worden van die identiteit, van dat zelf-zijn.

Bevrijding

Dit, zoals ik in het nog te verschijnen boek *The Rediscovery of Teaching* probeer te laten zien, is niet een terugkeer naar een autoritaire pedagogiek waarin kinderen en jongeren wordt gezegd hoe ze moeten zijn. Het gaat daarentegen om een andere insteek in de kwestie van emancipatie: opvoeding en onderwijs als bevrijding van het met-jezelf-zijn, als een bevrijding van het gevangen zijn in je eigen wensen en verlangens. Dat is vooral belangrijk, denk ik, in een wereld die ons voortdurend vertelt dat we juist meer moeten wensen en verlangen, bijvoorbeeld zodat de economie kan blijven groeien. Dit is wat er allemaal achter het woord 'subjectificatie' steekt - wat, hoop ik, duidelijk maakt dat ik in mijn werk niet alleen wil bepleiten dat we de discussie over goed onderwijs ook weer richten op de vraag naar de vorming van de persoon, maar dat ik ook ideeën heb over hoe we daar op dit moment in onze geschiedenis het beste handen en voeten aan zouden kunnen geven.

Volwassen in de wereld zijn is geen kwestie is van een sterke identiteit ontwikkelen, maar juist van het met enige voortdurende bevraagd worden van die identiteit, van dat zelf-zijn.

Derde domein

Nog een laatste punt: het klopt dat ik in recent werk vooral de aandacht heb gericht op 'het derde domein' - wat deels is omdat ik eerder in mijn werk vooral heb gefocust op vraagstukken rondom kwalificatie, en met name ons begrip van kennen en kennis (zie bijvoorbeeld Biesta 2014, maar ook al Biesta 1992, en ook, waar het gaat om kennen in pedagogische en onderwijskundig onderzoek, Biesta 2015). De dimensie van socialisatie heb ik vooral verkend in mijn werk rondom democratisch burgerschap (bijvoorbeeld Biesta 2011).

Commented [GB2]: Dit boek is net deze week uitgekomen. Dit is de referentie: Biesta, G.J.J. (2017). *The rediscovery of teaching*. London/New York: Routledge.

Misschien kun je dat nog even vermelden?

Literatuur

Biesta, G.J.J. (1992). *John Dewey. Theorie & Praktijk. [John Dewey - Theory & Practice]*. Delft: Eburon. Dissertatie RU Leiden).

Biesta, G.J.J. (2011). *Learning democracy in school and society: Education, lifelong learning and the politics of citizenship*. Rotterdam: Sense Publishers.

Biesta, G.J.J. (2014). Pragmatising the curriculum. Bringing knowledge back in, but via pragmatism. In: *The Curriculum Journal* 25(1), 29-49.

Biesta, G.J.J. (2015). On the two cultures of educational research and how we might move ahead: Reconsidering the ontology axiology and praxeology of education. In: *European Educational Research Journal* 14(1), 11-22.

Deze tekst is door Gert Biesta op 7 september 2015 gepubliceerd op de weblog van Hester IJsseling:
<http://hesterij.blogspot.nl/2015/09/persoonsvorming-of-subjectificatie-een.html>

Commented [GB3]: Misschien kun je nog een 'verder lezen' opnemen waar je Biesta, G.J.J. (2017). *The rediscovery of teaching*. London/New York: Routledge. Zou kunnen vermelden, en misschien ook deze tekst Biesta, G.J.J. (2015). Wereld-gericht onderwijs: Vorming volwassenheid. *De Nieuwe Meso* 2(3), 54-61.